



स्वातंत्र्याचे ७५ वर्ष आणि भारताच्या नियोजनाचे यश—अपयश

विठ्ठल घिनमिने

श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महा. वडनेर, जि. वर्धा

*Corresponding Author :- vghinmine1980@gmail.com

Communicated : 31.01.2023

Revision : 07.03.2023

Published : 30.05.2023

Accepted : 05.04.2023

सारांश :

भारतीय नियोजनाला २०१५ पर्यंत ६५ वर्ष पूर्ण झाली. या ६५ वर्षांच्या कालावधीत देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी योजना आखतांना अनेक महत्वाचे निर्णय घेण्यात आले. नियोजनाचा प्रमुख उद्देश देशातील दारिद्र्याचे प्रमाण कमी करून जनतेच्या राहणीमानाचा दर्जा उंचावून लोकांना अधिकाधिक समृद्ध जीवन जगण्याची संधी निर्माण करणे या करिता नियोजनाच्या माध्यमातून देशाचा विकास वृद्धि आणि स्वयंनिर्भरता आणि सामाजिक न्याय या मुलभूत उद्दिष्टांवर भर देण्यात आला.

भारताच्या पहिल्या पंचवर्षीक योजनेचा बहुतांश कालावधी फाळणीमुळे निर्माण झालेले अनेक प्रश्न सोडविण्याकरीता गेला तरी सुध्दा या योजनेत शेती विकासावर भर देवून अन्न धान्याच्या बाबतीत स्वयंनिर्भरता आणण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. दुसऱ्या योजनेच्या काळात विदेशी चलणाची तुट निर्माण झाली असतांना औद्योगिक विकासावर भर देण्यात आला. तर तिसऱ्या योजनेत देशाला तीव्र दुष्काळाचा सामना करावा लागला या शिवाय चीन व पाकिस्तान या देशासोबत युद्धही करावे लागले त्यामुळे या योजनेत विकासात्मक बाबींकडे दुर्लक्ष झाले.

चौथ्या योजनेच्या काळात प्रतिकूल मानसून अन्न धान्याच्या उत्पादनात घट औद्योगिक विकासाचा निम्न स्तर यामुळे या योजनेत आर्थिक विकासाचा दर मंदावला दिसून आला. पाचव्या योजनेच्या काळात प्रचंड भाववाढ, आर्थिक अरिष्ट तसेच देशात लागू झालेली आर्थिक आणिवाणी यामुळे ही योजना सुध्दा फारसी यशास्वी होवू शकली नाही. सहाव्या योजनेत मात्र बहुतांश उद्दिष्टे साध्य झाल्याचे दिसून आले. सातव्या योजनेत शेती विकास झापाटयाने झाला. आठव्या योजनेत सामाजिक सेवांवर अधिक लक्ष दिल्या गेले. नवीन आर्थिक धोरणाचा प्रभाव या योजनेवर दिसून आला. नववी, दहावी, अकरावी व बाराव्या योजनेत सामाजिक सेवा उद्योग या द्वारे सर्वांगीक विकास करण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. सन २०१५ मध्ये स्थापन करण्यात आलेल्या निती आयोगाने शाश्वत विकास स्त्री-पुरुष समान रोजगार संधी निर्माण करण्यावर भर, पर्यावरण संपत्तीने संरक्षण, विकास प्रक्रियेत ग्रामिण विकासाला विशेष महत्व देण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.

मुख्यशब्द : प्रारूप, आत्मनिर्भरता, नवसाम्राज्यवाद, विराष्ट्रीयकरण, उदारमतवाद, मुक्त अर्थव्यवस्था.

प्रस्तावना :

भारताच्या स्वातंत्र्य प्राप्तीला ७५ वर्ष पूर्ण झाली या ७५ वर्षामध्ये भारतामध्ये अनेक सामाजिक आर्थिक तसेच राजकीय बदल घडून आले. यामध्ये आर्थिक सकारात्मक बदल घडून आले यामध्ये भारताच्या नियोजनाची भूमिका महत्वपूर्ण आहे. स्वातंत्र्यानंतर भारतासारख्या विकसनशिल देशाचा जलद विकास घडवून आणण्यासाठी आर्थिक धोरणाची योजनाबद्ध आखणी करण्याची गरज सरकारला अधिक वाटू लागली. देशाची सर्वांगिक प्रगती करण्याचे सामर्थ्य केवळ नियोजनातच आहे. असे राज्यकर्त्याला वाटू लागले. १९ जानेवारी १९५० रोजी कॉंग्रेस वर्किंग कमेटीने भारताच्या आर्थिक विकासाची योजना आखण्यासाठी नियोजन मंडळाची स्थापना करावी अशी शिफारस केली.

भारत सरकारने ही शिफारस मान्य करून भारताचे पहिले पंतप्रधान मा. श्री. जवाहरलाल नेहरू यांच्या अध्यक्षतेखाली नियोजन मंडळाची स्थापना करण्यात आली. भारताने १ एप्रिल १९५१ पासून आर्थिक नियोजनाद्वारे आर्थिक विकासास सुरुवात केली.

नियोजन मंडळाने पंचवर्षीक योजनाच्या माध्यमातून देशाचा सर्वांगीण विकास करण्याचे प्रयत्न केलेले आहे. या नियोजन आयोगाच्या माध्यमातूनच भारताची पहिली पंचवर्षीक योजना १ एप्रिल १९५१ पासून सुरू झाली होती आणि ३१ मार्च २०१७ पर्यंत भारताच्या बारा पंचवर्षीक योजना पूर्ण होणार होत्या परंतु भारत सरकारने बारावी पंचवर्षीक योजना चालू असतांना १ जानेवारी

२०१५ पासून नियोजन आयोगाच्या स्थानी निती आयोगाची स्थापना करण्यात आली.

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये भारताच्या नियोजन आयोगाद्वारे स्थापित बारा पंचवार्षिक योजनाचा आढावा घेण्यात आला असून या योजनाच्या यश—अपयशाचे मुल्यांकन करण्यात आलेले आहे.

१) पहिली पंचवार्षिक योजना —

या योजनेचा कालावधी १ एप्रिल १९५१ — ३१ मार्च १९५६ होता. भारताची लोकशाही घटना विचारात घेऊन या योजनेचे सार्वजनिक विभाग आणि खाजगी विभाग असे दोन भाग करण्यात आले होते. सार्वजनिक विभागाच्या कारभार पूर्णपणे सरकार पाहतील तर खाजगी विभागाचा कार्यभार पूर्णपणे खाजगी संस्था व व्यक्तीच्या हाती राहणार होता. ही योजना आखतानास नियोजन मंडळावर बऱ्याच मर्यादा होत्या परंतु अर्थव्यवस्था मोठ्या प्रमाणात खाद्यानाच्या आयातीची समस्या आणि वस्तुच्या मूल्याच्या वाढीचा सामना करित होता. म्हणून या योजनेत शेती क्षेत्राला अधिक प्राथमिकता दिली गेली. यामध्ये सिंचन आणि विद्युत परियोजना सामिल हात्या. या योजनेचा ४४.६ टक्के खर्च सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांना वितरित करण्यात आला.

या योजनेचे प्रमुख उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे होते.

- १) युद्ध व फाळणीमुळे ढासळलेली अर्थव्यवस्था सावरून आर्थिक विकासाचा पाया घालणे.
- २) संपत्तीची विषमता कमी करून सर्वांना समान संधी मिळेल अशी व्यवस्था अमलात आणणे.
- ३) रोजगाराच्या संधी निर्माण करून देशातील जनतेचा राहणीमानाचा दर्जा वाढविणे.

वरील उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी या योजनेत निर्वासिताचे पुनर्वसन, अन्नधान्यात स्वयंपूर्ण होण्यासाठी

शेतीचा जलद विकास आणि महागाईवर नियंत्रण ठेवण्यावर भर देण्यात आला.

दुसरी पंचवार्षिक योजना :

या दुसऱ्या योजनेचा कालावधी १९५६— १९६१ होता. या योजनेत औद्योगिक विकासाचा पाया घालण्यासाठी मुलभूत आणि जड उद्योगांना अग्रक्रम देण्यात आला अर्थव्यवस्थेला धोराचा धक्का देवून तीला उड्डाण अवस्थेकडे नेण्याचे धैर्य स्विकारण्यात आले. १९५६ साली भारत सरकारने समाजवादी धोरणाचा स्विकार करून औद्योगिक धोरण जाहीर केले. या योजनेचा विकास प्रो. महालनोबीस या प्रसिद्ध अर्थशास्त्रज्ञानी केलेला आहे. लोखंड, पोलाद, जड रसायने, जड इंजिनअरिंग उद्योग आणि यंत्रसामुग्रीची निर्माती या उद्योगावर विशेष भर या योजनेत दिलेला आहे.

तिसरी योजना :

या योजनेचा कालावधी १९६१—६६ होता. या योजनेच्या काळापूर्वी गेल्या दोन योजनामुळे आर्थिक विकासासाठी आवश्यक संस्थात्मक रचना बऱ्याच प्रमाणात निर्माण झाली होती. या योजनेत स्वावलंबी आणि आत्मनिर्भर अशी अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याचे धैर्य ठरविण्यात आले होते.

वास्तविक पाहता ही योजना ३१ मार्च १९६६ ला पूर्ण होणार होती परंतु १९६२ मध्ये चीन आणि १९६५ मध्ये पाकीस्तान सोबत युद्ध, दुष्काळ, रूपयाचे अवमुल्यन आणि विकासाची मंद गती या अनेक अडचणीमुळे ही योजना स्थगित करून एक—एक वर्षाची योजना सुरू ठेवण्यात आली.

वरील सर्व अडचणीमुळे ही योजना आपल्या ध्येयाना प्राप्त करू शकली नाही.

तीन वार्षिक योजना :

या तीन क्रमाने वार्षिक योजनांचा कालावधी १९६६ पासून १९६९ पर्यंत होता. सरकारची आर्थिक स्थिती बिघडल्यामुळे आणि चीनने सोबत झालेल्या युद्धामुळे सरकारने आगामी वर्षामध्ये योजनेचा निश्चय केला. प्रत्येक एक वर्षाची योजना राबविण्यात आली. या कालावधीला नियोजन प्रक्रियेचा अंतराल आणि 'योजना-अवकाश' म्हटले होते.

चौथी योजना :-

या योजनेचा कालावधी १९६९-७४ होता. ही योजना गाडगीळ योजनेवर आधारित होती. ज्यात स्थायित्वाबबरोबर विकास आणि आत्मनिर्भरतेकडून प्रगती या धारणेवर विशेषभर देण्यात आला. परंतु दुष्काळ आणि १९७१-७२ च्या भारत-पाकीस्तान युद्धामुळे योजनेसाठी वित्तीय संकट निर्माण झाले. मुद्रास्फितीमुळे आर्थिक तृतीय वाढ झाली आणि आर्थिक सहाय्यतेमुळे गैर योजना खर्च अधिक झाला.

पाचवी योजना :

या योजनेचा कालावधी १९७४-७९ होता. या योजनेत गरीबी निर्मुलन आणि आत्मनिर्भरतेवर जोर दिला याच योजनेत गरीबी निर्मुलनाची अर्थात वीस सुत्री कार्यक्रमाची सुरुवात १९७५ मध्ये सुरुवात करण्यात आली. या योजनेत सामाजिक, आर्थिक आणि क्षेत्रीय असमानतेमध्ये वाढ झाली. नियोजनाच्या प्रक्रियेचे अधिक राजकीयकरण झाले.

या योजनेचा कालावधी कठोर आपातकाळामुळे वाईट रित्या अवरूद्ध झाला. केंद्रामध्ये परिवर्तन झाले जनता पार्टी बहुमताने १९७७ मध्ये सत्तेत आली. या सरकारने १९७७-७८ या एक वर्षाची योजना सुरू केली. आणि या योजनेला सरकती योजनेची संज्ञा दिली गेली.

सहावी योजना :

या योजनेचा कालावधी १९८०-८५ होता. या योजनेची सुरुवात कठीण परिस्थितीत झाली. वाढती महागाई, तेलाच्या भरमसाठ किमती, कोळसा, रेल्वे व पोलाद या महत्वाच्या क्षेत्रामध्ये पिछेहाट झाली होती. या पार्श्वभूमीवर या योजनेचे महत्व अधिक होते. या योजनेमध्ये सामाजिक, आर्थिक आधारभूत संरचनेवर भर एकीकृत ग्रामीण विकासक्रमाद्वारे ग्रामीण गरीबी नष्ट करणे, इत्यादी बाबीवर भर दिला गेला.

सातवी योजना :

या योजनेचा कालावधी १९८५-९० होता. या योजनेत आधुनिकीकरण, आत्मनिर्भरता, आणि सामाजिक न्याय या बाबींना प्राधान्य देण्यात आले. अन्नधान्याच्या उत्पादनात वृद्धि, रोजगारीच्या वाढत्या संधी, सामान्य उत्पादकतेमध्ये वाढ यावर भर देण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.

सरकारने या योजनांच्या माध्यमातून सर्व विकास कार्यक्रमांच्या उपलब्धीचे मुल्यांकन केले. यद्यपि अर्थव्यवस्थेचा विकास दर १९८० च्या दशकात उत्तम राहिला. परंतु आर्थिक परतफेड संतुलनाची स्थिती बिघडली होती. भारतीय अर्थव्यवस्था त्या मोठ्या कर्जाच्या अटींना पूर्ण करण्यात अपयशी राहिली. ज्यांच्यावर सरकारी खर्च या कालावधीच्या दरम्यान मुख्य रूपाने अवलंबून होता. या योजनेसाठी कोणतेही ठोस आर्थिक धोरण नव्हते. ज्यामुळे अर्थव्यवस्था परतफेड संतुलन आणि आर्थिक तोट्यांच्या विळख्यात आली.

दोन वार्षिक योजना :

सातवी योजना पूर्ण होताच आर्थिक संकटामुळे १९९०-९१ आणि १९९१-९२ या दोन वर्षांच्यासाठी योजना तयार करण्यात आली. संपूर्ण जगभरात आर्थिक सुधारणेची प्रक्रिया, वित्तीय असंतुलन आणि रूपयाचे

अवमुल्यन या सर्व बाबीमुळे आठवी योजनेचा कालावधी उशिरा सुरू झाला.

आठवी योजना :

या योजनेचा कालावधी १९९२-१९९७ होता भारतात जुलै १९९१ मध्ये नवीन आर्थिक धोरण लागू करण्यात आले आणि या नवीन आर्थिक धोरणाच्या प्रक्रियेत ही योजना सुरू करण्यात आली. भारतीतील अंतर्गत बिघडलेली परतफेड, संतुलन, आत्याधिक आर्थिक तोटे, मुद्रास्फितीचा वाढता दर या सर्व घटकाचा विचार करून ही योजना राबविण्यात आली. ही आठवी योजना अशी पहिली योजना होती तिने देशाद्वारे अनेक दशकापासून सुरू ठेवलेल्या व्यष्टी आर्थिक धोरणाचे आत्म-निरिक्षण केले.

या योजनेमध्ये पुढील बाबींवर लक्ष केंद्रित केले आहे.

- अर्थव्यवस्थेत राज्याच्या भूमिकेला तात्काळ परिभाषित करणे.
- बाजार- आधारित विकासाची संकल्पना लागू करणे.
- अर्थव्यवस्थेत खाजगी क्षेत्राची भूमिका मान्य करणे.
- मागास राज्यासाठी आधारभूत संरचनेमध्ये मोठ्या प्रमाणात गुंणुक करणे.
- वाढता गैर-योजना खर्च आणि वित्तीय तोटा कमी करणे.
- आर्थिक सहाय्यता आणि विकेंद्रिकरण यांचा विचार करण्याची आवश्यकता निर्माण करणे.
- कृषी आणि अन्य ग्रामीण क्रियावर अधिक भर देणे. अशाप्रकारे अर्थव्यवस्था या योजनेत उदारिकरणाकडे अग्रेसर झाली आणि या योजनेवर अनेक समाजवादी विचारवादयानी टीका केली.

नववी योजना :

नवव्या योजनेची कार्यकाळ १९९७-२००२ होता. यावेळेस दक्षिण-पूर्व आशियाई आर्थिक संकटे निर्माण

झाली होती. तरी सुध्दा या योजनेत ७ प्रतिशत उच्च विकास दराचे लक्ष निर्धारित करण्यात आले होते. या योजनेत सात मुलभूत किमान सेवांवर जोर देण्यात आला. या सेवांमध्ये खालील सेवा समाविष्ट होत्या.

- देशातील जनतेला पिण्यायोग्य स्वच्छ पाणीची उपलब्धता करणे.
- प्राथमिक आरोग्य सेवांचा संपूर्ण जनतेला लाभ देणे.
- प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वजनिककरण करणे.
- निराक्षय गरीब परिवारासाठी सार्वजनिक निवास सहाय्यता करणे.
- लहान मुलांसाठी पौष्टिक आहाराची व्यवस्था करणे.
- सर्व गाव आणि निवास स्थानांचे संयोजन करणे
- सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेला सरल आणि परिणाम कारक बनविणे.
- नियोजन मंडळाने या योजनेचे मध्यवर्ती लक्ष सामाजिक न्याय आणि समतेबरोबर वृद्धि या संकल्पनेवर आधारित होते. यासाठी या योजनेत खालील उद्दिष्टे ठरविण्यात आली.
- देशात उत्पादक स्वरूपाची रोजगारी निर्माण करणे यासाठी कृषी आणि ग्रामीण विकासाला अग्रक्रम देणे.
- देशातील वस्तूच्या किंमती स्थिर ठेवून अर्थव्यवस्थेच्या वृद्धि दराची गती वाढविणे.
- समाजातील कमजोर घटकासाठी अन्न, पिण्याचे पाणी, प्राथमिक आरोग्य सेवेच्या सवलती, प्राथमिक शिक्षण, निवारा इत्यादी सोयी सुविधा पुरविणे.
- लोक सहभाग असणाऱ्या पंचायतीराज संस्था, सहकारी संस्था आणि स्वयंसेवी गटाना उत्तेजन देणे.
- लोकसंख्येच्या वाढत्या वृद्धि दराला घालून त्यांना आत्मनिर्भरतेच्या प्रयत्नांना सूदृढ करणे.

अशाप्रकारे या योजनेत सामाजिक, आर्थिक आधारभूत संरचना निर्माण करण्यावर सार्वजनिक क्षेत्रात भर देण्यात येऊन अर्थ व्यवस्थेच्या इतर क्षेत्रात मुक्तपणे वावरण्याची मोकळीक खाजगी क्षेत्राला देण्यात आली.

दहावी योजना :

या योजनेचा कालावधी २००२—२००७ होता. या योजनेत विकासाची व्यूहरचना आखताना आर्थिक वृद्धी, सामाजिक विकास आणि वाढत्या रोजगाराच्या संधी या तीन बाबींमध्ये समन्वय प्रस्थापित करण्याच्या प्रयत्न करण्यात आला.

या योजनेमध्ये खालील उद्दिष्ट्ये ठरविण्यात आली होती.

- प्रति व्यक्ती उत्पन्नाला पुढील १० वर्षांमध्ये दुप्पट करणे.
- सरासरी एकूण देशीय उत्पादनात ८ टक्क्यांनी वृद्धि करणे.
- दारिद्र्याचे प्रमाण २००७ पर्यंत ५ प्रतिशत कमी करणे.
- साक्षरता दर ७५ प्रतिशत पर्यंत वाढविणे.
- सर्व खेड्यांना स्वच्छ पाणी, बालमृत्यूचे प्रमाण कमी करणे, रोजगारीच्या गुणवत्तेमध्ये वाढ करणे.
- केवळ उच्च विकास दराचा विचार न करता लोकांच्या जीवन स्तरात बदल करणे.
- नियोजनात राज्याच्या भूमिकेमध्ये वाढ करणे, ज्यामध्ये पंचायती राज संस्थांना मोठ्या प्रमाणात सामील करणे.
- कृषी क्षेत्राला अर्थव्यवस्थेचे मुळ प्रेरक बळ घोषित करून या क्षेत्रावर अधिक भर देणे.
- आरोग्य, शिक्षण अशा सामाजिक सेवांवर अधिक जोर देणे.
- आर्थिक सुधारणा आणि नियोजनाच्या प्रक्रियांच्या प्रासंगिकतेवर अधिक भर देणे.

या योजनेमध्ये सर्वांगीण घटकाचा विचार करण्यात आला. शेती, दारिद्र्य, आरोग्य, शिक्षण, बालमृत्यू मातामृत्यू याशिवाय राज्याला सुध्दा नियोजन प्रक्रियेत समाविष्ट करण्यात आले.

अकरावी योजना :

या योजनेचा कालावधी २००७ ते २०१२ होता. ही योजना सतत गतिमान आणि सर्वसमावेशक विकास या संकल्पनेवर आधारित होती. या योजनेची प्रमुख उद्दिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत.

- १) या योजनेत आर्थिक वृद्धि दर १० प्रतिशत पूर्ण करणे.
- २) कृषि क्षेत्रातील विकास दर ४.१%, उद्योग क्षेत्रातील विकासदर १०.५% आणि सेवा क्षेत्रातील विकास दर ९.९% प्राप्त करणे.
- ३) गरीबीचे प्रमाण सन २०११—२०१२ पर्यंत १६.२ टक्क्यांपर्यंत कमी करणे.
- ४) या योजनेत ०७ कोटी लोकांना रोजगार देण्याचे लक्ष निर्धारित केले आहे.
- ५) या योजनेत साक्षरतेचा दर ७५ टक्क्यांपर्यंत निश्चित करण्यात आला.
- ६) देशातील संपुर्ण गावामध्ये स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था करणे.
- ७) ५.८ दशलक्ष नवीन रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे.
- ८) शैक्षणिक बेरोजगारी ०५ टक्क्यापेक्षा कमी करणे.
- ९) सन २०१२ पर्यंत सर्वांना राहण्याची जागा उपलब्ध करून देणे.
- १०) अकुशल कामगाराना त्यांच्या वेतनात २०: वाढ उपलब्ध करून देणे.
- ११) स्त्रीयामधील अनिमीया रोगाचे प्रमाण ५० : पेक्षा कमी करणे.

या योजनेत सर्वाधिक भर सामाजिक सेवांवर देण्यात आला असून कृषिवर १८.०५%, उर्जा २३.०४%, वाहतुक

१५.०७% आणि सामाजिक सेवा ३०.०९ % खर्च करण्यात आला. या योजनेत अपेक्षित विकास दर ०.९: ठरविण्यात आला हाता परंतु ०६.०७: साध्य होऊ शकला.

बारावी पंचवार्षिक योजना :

या योजनेचा कालावधी १ एप्रिल २०१२ ते ३१ मार्च २०१७ असा होता. सर्वसमावेश, गतिमान आणि श्वाशन विकासावर ही योजना परिभाषित करण्यात आली. या योजनेची उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे होती.

- १) वार्षिक वाढीचा वेग १०: निर्धारित करण्यात आला.
- २) कृषि वृद्धीवर ४: निर्धारित करण्यात आला.
- ३) उत्पादन वृद्धि कर १०: निर्धारित करण्यात आला.
- ४) देशातील दारिद्र्याचे प्रमाण १०: कमी करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले.
- ५) देशातील शैक्षणिक असमानता दुर करणे.
- ६) मातामृत्यूचे प्रमाण १: पर्यंत कमी करणे.
- ७) शिशू मृत्यूदर २५: पर्यंत कमी करणे.
- ८) बाल लिंगगुणोत्तर ९५० पर्यंत कमी करणे.
- ९) सिंचित क्षेत्राचे प्रमाण १०३ दशलक्ष हेक्टर करणे.
- १०) वायू उत्सर्जनाचे प्रमाण २५: पर्यंत कमी करणे.

या योजनेमध्ये ग्रामीण विकास शिक्षण वाहतुक व उर्जा या क्षेत्रावर मुख्य भर देण्यात आला याशिवाय सर्वसमावेशक, गतिमान आणि श्वाश्वत विकासावर या योजनेत लक्ष केंद्रित करण्यात आले.

भारतीय नियोजनाचे यश :

भारतीय नियोजनाचा कालखंड १९५१-२०१५ असा गृहीत धरला जातो. या काळात योजनेच्या माध्यमातून बारा पंचवार्षिक योजना आणि एकवर्षीय योजना पाच वर्षे राबविण्यात आल्या या संपूर्ण ६५ वर्षांच्या कालावधीत भारतातील सर्व क्षेत्रांचा सर्वांगीण विकास झालेला दिसून येतो.

- १) राष्ट्रीय आणि दरडोई उत्पन्नात वाढ

- २) शेतीक्षेत्राचा विकास
- ३) औद्योगिक विकास आणि विस्तार
- ४) आधारभूत संरचनेचा विकास
- ५) निर्यातीमध्ये विविधता आणि आयात प्रतिस्थापन
- ६) भारतीय लोकांच्या सरासरी आयुर्मानात वाढ
- ७) शिक्षणपध्दतीचा विस्तृत विकास
- ८) विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचा विकास
- ९) रोजगाराच्या संधीत वाढ
- १०) माहिती आणि दुरसंचार क्षेत्राचा विकास

नियोजनाचे अपयश :

भारतीय नियोजनाचे यश ज्याप्रमाणे आहेत त्याच प्रमाणे अपयश पण आहे. ते खालीलप्रमाणे सांगता येईल.

- १) भारतातील दारिद्र्याचे समुह उच्चटन होऊ शकले नाही.
- २) बेरोजगारांच्या संख्येत वाढ आणि रोजगाराच्या संधीची उपलब्धता होऊ शकली नाही.
- ३) उत्पन्न आणि संपत्तीची विषमतेमध्ये वाढ झाली.
- ४) आर्थिक सत्तेचे केंद्रिकरण मोठ्या प्रमाणात होऊन अर्थव्यवस्था भांडवलशाही मोठ्या झुकली आहे.
- ५) शेती क्षेत्राचा अपूरा विकास होवून शेती क्षेत्र अजूनही सक्षम होऊ शकले नाही.

संदर्भ :

- भारतीय अर्थव्यवस्था— श्रीधर देशपांडे विनायक देशपांडे, हिमालया प्रकाशन हाऊस मुंबई.
- भारतीय अर्थव्यवस्था — रमेश सिंह, MC Graw Hill Education Private Limited Chennai.
- भारतीय अर्थव्यवस्था—श्रीराम श्रीरंगम मनीष कुमार, रोहीत देव झा Pearson Success Companino